

Simo Knuuttila *in memoriam*

TIMO KOISTINEN, VIRPI MÄKINEN & SAMI PIHLSTRÖM

Simo Knuuttila syntyi Peräseinäjoella 8.5.1946 ja kuoli kotonaan Helsingissä 17.6.2022. Hän oli johtavia filosofian ja teologian historian tutkijoita maailmassa, ja hänen kuolemansa on suuri menetys näiden alojen laajalle tutkijayhteisölle.

Knuuttila opiskeli teologiaa ja filosofiaa Helsingin yliopistossa 1960–1970-luvuilla ja suoritti teologian tohtorin tutkinnon vuonna 1976 väitöskirjalla *Time and Possibility in Scholasticism*.¹ Hän työskenteli 1970-luvulla enimmäkseen Helsingin yliopiston filosofian laitoksella professori Jaakko Hintikan tutkimusryhmissä ja erilaisissa opetustehtävissä. Vuonna 1977 hänet nimitettiin dosentiksi Helsingin ja Oulun yliopistoihin, ja vuosikymmenen taitteessa hän hoiti lyhyen aikaa käytännöllisen filosofian professuuria.

Vuonna 1981 Knuuttila sai nimityksen teologisen etiikan ynnä uskonnonfilosofian vakinaiseksi professoriksi, minkä jälkeen Helsingin yliopiston teologisesta tiedekunnasta muodostui hänelle tieteellinen kotipaikka. Teologisessa tiedekunnassa Knuuttila johti lukuisia

Kuva: Veikko Somerpuro

tutkimushankkeita. Hän työskenteli Suomen Akatemian akatemiaprofessorina peräti kolme viisivuotiskautta vuosina 1994–2009. Erityisesti Knuuttilan johtamat kaksi peräkkäistä Suomen Akatemian rahoittamaa tutkimuksen huippuyksikköä, *History of Mind* (Mielen historian tutkimusyksikkö, 2002–2007) ja *Philosophical Psychology, Morality and Politics* (Filosofisen psykologian, moraalin ja politiikan tutkimusyksikkö, 2008–2013), ovat osoituksia hänen korkeatasoisesta, laaja-alaisesta ja tieteidenvälisestä tutkimuksestaan, joka keskittyi länsimaisen ajattelun aate- ja oppihistorialliseen perintöön. Kysymys ei ollut pelkästään historiallisesta tutkimuksesta vaan filosofisesta filosofian historiasta, kuten hän toteaa artikkelissaan ”Keskiajan filosofian tutkimuksesta”.² Molemmissa huippuyksiköissä tutkittavia aihepiirejä tarkasteltiin antiikista uudelle ajalle, ja tutkijoita oli filosofian, teologian, historian ja klassisten kielten aloilta.

Huippuyksikköjen myötä Knuuttilla toi humanistiselle tutkimusperinteelle tyypillisen yksin puurtamisen rinnalle mahdollisuuden tehdä tieteidenvälistä yhteistyötä. Yhdessä kollegoiden kanssa hän järjesti useita kansainvälisiä kokouksia Suomessa. Näin nuorillakin tutkijoilla oli mahdollisuus tutustua eri alojen kansainvälisiin huippuihin. Knuuttilla kannusti myös naisopiskelijoita tutkimuksen pariin, mikä ei vielä 1980-luvun yliopistomaailmassa, varsinkaan teologisessa tiedekunnassa, ollut itsestään selvää.

Knuuttilla ohjasi teologisessa tiedekunnassa kymmeniä väitöskirjoja, ja hänen ohjaukseensa hakeuduttiin myös yli tiedekuntarajojen sekä ulkomailta: erityisesti moni filosofian historiaan, systemaattiseen teologiaan ja uskonnon-filosofiaan orientoitunut tutkija on saanut nauttia hänen vaativasta mutta ymmärtävästä ohjauksestaan. Useat Knuuttilan entiset oppilaat ovat sittemmin päteväytyneet professoreiksi ja muihin tutkimus- ja opetustehtäviin Suomessa ja ulkomailla. Knuuttilaa jää kaipaamaan hänen lähipiirinsä lisäksi suuri kotimainen ja kansainvälinen ystävien, kollegojen ja entisten oppilaiden joukko.

FILOSOFIAN HISTORIAA ANTIIKISTA MODERNIIN

Knuuttilan tutkimusten aihepiiri on mittava ulottuen antiikin filosofiasta moderniin uskonnonfilosofiaan. Kansainvälisesti hän on tunnettu ennen kaikkea keskiajan filosofiaa koskevista logiikan ja modaliteettien sekä mielen ja tunteiden historiaa koskevista tutkimuksistaan. Suhtautumistaan skolastisen teologian lähdeaineistoon ja uskonnon tutkimukseen hän kuvaa seuraavasti:

Olen lukenut paljon keskiajan skolastista teologiaa filosofian historian näkökulmasta. Enkä ollenkaan vastentahtoisesti. Tunnen skolastisia tekstejä kohtaan jonkinlaista sympatiaa. Tapani tutkia uskontoa perustuu kuitenkin, kuten Descartes sanoo, luonnolliseen valoon. Toisia ihmisiä keskiajan teologiassa esiintyvä jumaluuden mysteeri kiehtoo enemmän. Minulle se ei kuitenkaan ole filosofisena kysymyksenä se, jota ajattelin eniten. Useammin ajattelen olla-verbin käyttäytymistä predikaatiossa. En pidä uskontoa sinänsä erityisen filosofisena asenteena.³

Modaliteettien historia

Knuuttilan varhaiset tutkimukset käsitelivät erityisesti logiikan historiaa sekä modaliteetteja eli mahdollisuuden ja välttämättömyyden käsitteitä koskevan ajattelun historiaa. Tähän aihepiiriin liittyy myös hänen merkittävä varhainen toimitustyönsä *Reforging the Great Chain of Being*.⁴

Modaliteettien logiikan ja metafysiikan historian tutkijana Knuuttilla korosti erityisesti keskiajan filosofiassa tapahtunutta merkittävää ajattelun murrosta. Antiikin modaliteettiajattelussa oli yleensä tapana ymmärtää mahdollisuuden käsite diakronisesti: jos jokin on mahdollista, se tapahtuu joskus. Esimerkiksi Sokrates

1 Knuuttilla 1975.

2 Knuuttilla 2008, 9.

3 Knuuttilan haastattelusta, ks. Rautio 2014.

4 Knuuttilla 1981.

saattaa tällä hetkellä seistä, mutta jos hän joskus (vaikkei nyt) istuu, on mahdollista, että hän istuu. Näin ollen kaikki aidot mahdollisuudet toteutuvat, ja vastaavasti todellisuuden pysyvät yleiset piirteet ovat välttämättömiä. Tätä aristoteelista ajattelutapaa on kutsuttu ”runsauden periaatteeksi” ja ”olevaisen suureksi ketjuksi”: maailmaan ei ikään kuin jää toteutumattomien mahdollisuuksien kaltaisia ”aukkoja”.

Myöhäiskeskiajalla, jo 1100-luvulla Augustinus-tulkintakeskustelujen vaikutuksesta mutta erityisesti 1300-luvulla Johannes Duns Scotuksen, William Ockhamin ja muiden merkittävien ajattelijoiden työssä nousi vähitellen esiin näkemys, jonka mukaan mahdollisuudet ovatkin synkronisia (samanaikaisia) vaihtoehtoisia asiaintiloja. Knuuttila korosti, että tämä samanaikaisten vaihtoehtojen idea puuttui antiikin modaliteettiteorioista. Se, että jokin on mahdollista, ei myöhempien filosofien ja teologiin mukaan merkitsekään tuon asian toteutumista jonakin ajanhetkenä, vaan sitä, että se voisi toteutua – kyse on aktuaalisen maailman synkronisesta vaihtoehdosta, siitä, miten asiat voisivat olla (vaikka ne eivät ole). Kuten keskiajan filosofiassa usein, tällä filosofianhistoriallisesti mullistavalla ajattelumuutoksella oli olennainen teologinen konteksti: kun mahdollisuudet ymmärretään synkronisesti, käy luontevaksi tulkita Jumalan vapaus maailman luomisessa vapautena valita mikä tahansa mahdollisista maailmoista (tai maailmanhistorioista).⁵

Tutkiessaan antiikin ja (myöhäisen) keskiajan modaliteettiteorioiden kehityksen murroksia Knuuttila selvitteli fundamentaalisia käsitteellisiä ennakkoehtoja, jotka tekivät modernin ihmiskäsityksen ja myös modernin tieteellisen ajattelun mahdollisiksi. Esimerkiksi keskiajan voluntarismin ja nominalismin myötä kävi mahdolliseksi ajatella ihmistä modernina vapaana yksilönä, kuten Knuuttila korosti *Ajatuksessa* ilmestyneessä artikkelissaan ”Uuden ajan filosofisten ihmiskäsitysten uutuuksista”.⁶

Historialliseen modaliteettitutkimukseen kytkeytyvät myös lukuisat Knuuttilan 1980-luvun artikkelit ja toimitetut teokset, kuten yhdessä Jaakko Hintikan kanssa toimitettu *The*

*Logic of Being*⁷ ja Knuuttilan yksin toimittama *Modern Modalities*.⁸ Nämä molemmat merkittävät kokoomateokset ilmestyivät sarjassa Synthese Historical Library. Tämän aluksi D. Reidelin, sittemmin Kluwerin ja lopulta Springerin (tällöin The New Synthese Historical Library -nimellä) julkaiseman sarjan toimituskuntaan Knuuttila liittyi jo vuonna 1989, ja vuosina 1994–2018 hän oli sarjan päätoimittaja. Tämä oli yksi niistä monista rooleista, joissa Knuuttila vaikutti erittäin merkittävästi filosofianhistoriallisen tutkimuksen kansainväliseen kehitykseen.

Knuuttilan historiallisia modaliteettitar-kasteluja syntetisoiva perusteos on hänen monografiansa *Modalities in Medieval Philosophy*.⁹ Se on eräänlainen historiallis-filosofis-teologinen yhteenveto hänen jo 1970-luvulla aloittamastaan tutkimustyöstä. Knuuttila esitti aiheesta myös autoritatiivisen yleiskatsauksen *Stanford Encyclopedia of Philosophy* -verkkójulkaisun artikkelissaan ”Medieval Theories of Modality”.¹⁰

Modaliteetteja koskevien tutkimusten lähestymistavat kertovat laajemminkin Knuuttilan asenteesta filosofian- ja teologianhistorialliseen tutkimukseen. Aatehistorioitsija on aina oman aikansa kasvatti ja esittää historiallisia kysymyksiään omista lähtökohdistaan. Siksi filosofian ja teologian historiaa tutkivan on välttämätöntä olla hyvin perillä myös nykyfilosofiasta ja -teologiasta – ja Knuuttilan oma asiantuntemus myös hänen erityisalojensa, kuten antiikin ja keskiajan filosofian, ulkopuolella olikin hämmästyttävä. Useissa haastatteluissaan hän korostikin, että vain ymmärtäessään oman ajattelunsa käsitteellisiä ennakkoehtoja aatehistorioitsija kykenee näkemään, mitä elementtejä hänen tulkitsemis-

5 Esim. Knuuttila 1996b; 1996a; 1997d.

6 Knuuttila 1984.

7 Knuuttila & Hintikka 1986.

8 Knuuttila 1988b.

9 Knuuttila 1993.

10 Knuuttila 2021 (alun perin 1999).

taan historiallisista ajattelutavoista puuttuu, ja vain näin hän pystyy esittämään kiinnostavia tutkimuskysymyksiä menneistä ajatteli-joista.¹¹ Tällä hän ei kuitenkaan tarkoittanut historiallisten tekstien tutkimusta moderneista kysymyksistä käsin, vaan alkuperäistekstien lukemista pyrkimyksenä ymmärtää, miten ajattelijat näkivät asiat omana aikanaan. Knuuttilan mukaan myös nykyfilosofian ja -teologian kysymyksiä tarkastelevan on ymmärrettävä käsittelemiensä ongelmien syvä historiallinen kerrostuneisuus. Näkemys filosofian historian tutkimuksen ”filosofisuudesta” oli osin perua Knuuttilan opettajalta Jaakko Hintikalta, mutta Knuuttilan työskentelytavassa – johon hän myös ohjasi tutkimusryhmiensä jäseniä – se yhdistyy erittäin vahvaan historiallisen sensitiivisyyden vaatimukseen.

Knuuttila käsittelee filosofianhistoriallisen tutkimuksen luonnetta ja metodologiaa monissa julkaisuissaan¹² ja esitelmissään – myös Suomen Filosofisen Yhdistyksen vuosikollokvion puheenvuorossaan ”Filosofian historian tutkimus: mitä siltä voi odottaa?”, jonka hän piti Oulun yliopistossa kesäkuussa 2022 vain viikkoa ennen kuolemaansa.

Mieli ja tunteet

Knuuttilan kiinnostus ihmismielen filosofisiin perusteisiin, mielen rakenteisiin ja toimintaan, alkoi myös varhain. Itse asiassa nämäkin aihepiirit olivat yhteydessä (modaali)logiikan teemoihin, esimerkiksi tahtomisen käsitteen ja eräiden emotionaalisten termien loogisiin ominaisuuksiin. Molemmissa Knuuttilan johtamissa tieteidenvälisissä huippuyksiköissä ihmismielen filosofisiin perusteisiin paneuduttiin laaja-alaisesti.

Mielen historian (History of Mind) huippuyksikössä tarkasteltiin erityisesti tiedon, tahdon ja tunteiden aatehistoriaa sekä näihin teemoihin liittyvien käsitteiden ja filosofisten oletusten muutoksia antiikista uuden ajan alkuun mukaan lukien keskiajan arabialainen filosofia. Lähes 800-sivuinen *Sourcebook for the History of the Philosophy of Mind: Philosophical Psychology from Plato to Kant*, jonka Knuuttila toimitti yhdessä Juha Sihvolan kanssa, kokosi yhteen

mielenfilosofiaan liittyviä keskeisiä teemoja ja käännostekstejä antiikista varhaiselle uudelle ajalle.¹³ Teos kiteyttää Mielen historian yksikössä tehdyn tutkimuksen, ja kirjoittajakunta koostuu yksikössä työskennelleistä tutkijoista.

Knuuttilan oma tutkimus keskittyi muun muassa tunteiden aatehistoriaan. Hän julkaisi aihepiiristä lukuisia tieteellisiä artikkeleita.¹⁴ Pääasiassa 1300-luvun ajatteli-joita käsitteleviä englannin- ja saksankielisiä artikkeleita on myös käännetty *Järjen ja tunteen kerrostumat* -antologiaan.¹⁵ Knuuttilan varsinainen kansainvälinen kontribuutio aihepiiriin on *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy*.¹⁶ Teos on ensimmäinen filosofianhistoriallinen peruskartoitus tunteiden historiasta. Tutkimuksessaan Knuuttila hyödynsi aristoteelista tunteiden analyttistä jakoa neljään komponenttiin ja tutki niiden eri ilmenemismuotoja keskiajan tunneteorioissa. Hän oli erityisen kiinnostunut tunteiden taksonomioista eli luokittelusta ja niiden muutoksista, emootioiden fysiologisten aspektien kuvauksesta, lääketieteellisistä keskusteluista sekä arabialaisen filosofian vaikutuksesta emootioteorioihin. Knuuttilan emootiotutkimuksessa oli keskeistä filosofisen antropologian kokonaisvaltainen ymmärtäminen ja emootioiden linkittyminen toimintaa ja ajattelua kuvaaviin malleihin. Erityisen merkittävää oli huomion kiinnittäminen tekstien historialliseen kontekstiin, jolloin hän tuli tarkastelleeksi myös sellaisia ajatteli-joita, muun muassa myöhäisantiikin erämaaisiä ja keskiaikaisen spiritualiteetin teologeja, jotka aiemmassa tunteiden filosofisessa tutkimuksessa oli kokonaan sivuutettu. Knuuttilan laaja-alaisuus ja käsitteellinen tarkkuus

11 Ks. esim. Alhanen & Perhoniemi 2002; Sintonen 2003; Hotakainen 2011.

12 Esim. Knuuttila & Niiniluoto 1996.

13 Knuuttila & Sihvola 2014.

14 Esim. Knuuttila 1997d; 2011; 2012; 2014a; 2016; 2017b.

15 Knuuttila 1998a.

16 Knuuttila 2004b.

Usko ja toivo

selittävätkin hänen emootiotutkimuksensa suosion ja käyttökelpoisuuden eri oppialoja edustavien tutkijoiden keskuudessa.

Filosofisen psykologian, moraalin ja politiikan (Philosophical Psychology, Morality and Politics) huippuyksikön tutkimusteemat nousivat osin *Mielen historian* yksikössä tehdyn tutkimuksen pohjalta, mutta näkökulma oli laajempi ulottuen myös moraaliin ja politiikkaan ihmisen toiminnan keskeisinä motivaatioperusteina. Antiikin ja (latinalaisen ja arabialaisen) keskiajan lisäksi jälkimmäisessä huippuyksikössä keskityttiin renessanssihumanismin ja reformaation sekä uuden ajan alun teksteihin. Myös naistutkimus ja erityisesti käsitykset sukupuolisuuden psykologiasta kuuluivat yksikön tutkimusintresseihin. Omassa moraalipsykologian historiaa koskevassa tutkimuksessaan keskiajan käsitysten lisäksi Knuuttila perehtyi erityisesti espanjalaisen jesuiittateologin Francisco Suárezin psykologisiin näkemyksiin.¹⁷ Myös tämän huippuyksikön tiimoilta on tekeillä kokoomateos, *Moral Psychology in History: From Ancient to Early Modern Period*, jota Knuuttila toimitti yhdessä Virpi Mäkisen kanssa kuolemaansa saakka.¹⁸ Huippuyksikössä työskennelleiden tutkijoiden lisäksi kirjoittajakunnassa on myös muita aihepiirin kansainvälisiä asiantuntijoita. Kysymyksessä on laaja filosofisen psykologian historiaa käsittelevä antologia, jossa nykyisin moraalipsykologiaksi kutsutun tieteenalan varhaishistoriaa ja kehitystä tarkastellaan länsimaaisessa ja arabialaisessa perinteessä.

Molemmissa huippuyksiköissä kiinnitettiin erityistä huomiota käsitteiden ja teorioiden muutoksiin ja niiden perusteisiin. Muun muassa mielen filosofian ja ylipäätään filosofisen ihmiskuvan muutoksia koskevien tutkimustulostensa myötä Knuuttila esitti, että uuden ajan alun taitekohtaa tulisi aikaistaa 200–300 vuotta varhaisemmaksi, 1600-luvulta 1200–1300-luvuille. On siis ”virheellistä ja myös haitallista uskoa mielen filosofian historian alkavan Descartesin ajattelusta”, kuten Knuuttila toteaa ja esittää samalla painavia perusteita näkemykselleen artikkelissaan ”Mielen filosofian probleemi: Sielullisen ja ruumiillisen vuorovaikutus”.¹⁹

Filosofian ja teologian historiaan liittyvien väitöskirjojen lisäksi Knuuttila ohjasi lukuisia moderniin uskonnonfilosofiaan liittyviä väitöskirjoja. Jo ennen huippuyksikköjään 1990-luvun loppupuolella hän sai Suomen Akatemialta rahoituksen hankkeelle *Modern Philosophy of Religion* (1996–1998). Projekti kulki myöhemmin nimellä *The Future of Philosophy of Religion*.

Vaikka Knuuttilan tuotannossa nykypäivän uskonnonfilosofiaan liittyvät aiheet eivät ole yhtä laajasti esillä kuin historialliset, monet modernin filosofian teemat valottuvat kiinnostavalla tavalla hänen historiaa koskevissa tutkimuksissaan. Knuuttila korosti sitä, että historiallinen ja systemaattinen näkökulma eivät ole toisistaan erillisiä ja että filosofiassa päinvastoin kuin tieteissä oppialan historia on olennaisella tavalla läsnä. Filosofian historian tutkimus usein paljastaa, miten käyttämämme filosofisten ja arkielämän käsitteiden merkitys on muuttunut. Kielemme merkitykset ovat kontingentteja: ilmaisumme voisivat merkitä jotain muuta kuin mitä nyt ajattelemme niiden merkitsevän. Tämän oivaltaminen avaa uusia näkökulmia siihen, miten todellisuus voidaan ymmärtää.

Knuuttila käsittelee modernia uskonnonfilosofiaa koskevissa kirjoituksissaan useita eri aiheita. Näitä olivat esimerkiksi uskon ja järjen välinen suhde,²⁰ teologinen realismi,²¹ teologian ja luonnontieteiden välinen suhde,²² ilmoitus,²³ uskonnonfilosofisen tutkimuksen luonne,²⁴ historiallinen raamatuntutkimus ja filosofia²⁵ sekä uskonnon alkuperää koskevat teoriat.²⁶

17 Knuuttila 2014b; 2015.

18 Knuuttila & Mäkinen 2023.

19 Knuuttila 2003a.

20 Knuuttila 1986b; 1986a.

21 Knuuttila 2018.

22 Knuuttila 1988a; 1997a; 1998b.

23 Knuuttila 1996a; 2004a.

24 Knuuttila 2000; 2001; 2010.

25 Knuuttila 1997d; 2004a.

26 Knuuttila 2017b.

Lista ei ole kattava, ja monet teemat risteävät kirjoitusten välillä. Myöskään ero nykyajan uskonnonfilosofian teemoja koskevan tutkimuksen ja aatehistoriallisen tutkimuksen välillä ei ole Knuuttilan töiden kohdalla yksioikoinen.

Kysymys uskonnonfilosofisen tutkimuksen lähestymistavoista oli esillä monissa Knuuttilan kirjoituksissa. Suuri osa nykyajan uskonnonfilosofiasta on uskonnollisesti kantaaottavaa: monet näkyvät uskonnonfilosofit ovat uskonnollisesti sitoutuneita filosofeja tai teologeja ja haluavat perustella ja puolustaa oman maailmankatsomuksensa rationaalista hyväksyttävyyttä sekä selkeyttä ja lisätä sen käsitettävyyttä. Knuuttila oli kiinnostunut tällaisen uskonnollisen filosofian piirissä käydyistä keskusteluista, mutta piti niihin etäisyyttä. Hän nimitti mielellään uskonnonfilosofian paikkaa teologisten oppiaineiden parissa ”pakanoiden esipihaksi”, kuten tiedekunnan opettaja Olavi Castrén oli Knuuttilan opiskeluaikana oppiainetta kuvannut. Toisin sanoen uskonnonfilosofia on uskonnollisten asioiden tarkastelua ilmoituksesta riippumattoman luonnollisen järjen perusteella. Se ei ole kristilliseen teologiaan sitoutunut oppiaine, vaikkakin kristinuskoon liittyvät aiheet ovat hallinneet oppialan piirissä tehtyä tutkimusta. Knuuttilan käsityksen mukaan uskonnonfilosofia saa merkityksensä suhteessa filosofian yleisiin epistemologisiin, metafysiisiin, semanttisiin ja eksistentiaaliisiin teemoihin. Tästä näkökulmasta uskonnonfilosofian keskeiset kysymykset eivät nouse suoraan uskonnollisista intresseistä.²⁷ Viimeisissä kirjoituksissaan Knuuttila hahmoteli myös uskontotieteen kysymyksiin liittyviä teemoja, jotka laajentavat uskonnonfilosofista tutkimusta juutalais-kristillis-islamilaisten tradition ulkopuolelle.²⁸

Neutraalisuuden ja puolueettomuuden ideaali näkyy Knuuttilan julkaisuissa tietynlaisena varovaisuutena. Monissa kirjoituksissaan hän kuvaa tarkastelemissaan ongelmia ja niitä koskevia keskusteluja ottamatta niihin selkeitä ja vahvoja kantoja. Usein vaikuttaakin siltä, että antiikin filosofiasta peräisin olevan jaottelun perusteella hän kuului enemmän skeptikkojen kuin dogmaatikkojen leiriin. Tarkkaan harkitut

kannanotot nousevat kuitenkin hänen töissään esiin tarkan ja hienovaraisen analyttisen kuvauksen jälkeen. Kannanotot ovat paremmin filosofisia kuin teologisia, vaikka ero ei aina ole selvä. Tästä hyvänä esimerkkinä toimii hänen kehittämiensä näkemys uskon ja järjen välisestä suhteesta, johon hän viittasi useissa kirjoituksissaan ja monilla luennoillaan.

Laajin aihetta käsittelevä varhainen artikkeli ”Usko, järki ja tulevaisuus” julkaistiin 1986 Ilkka Niiniluodon ja Heikki Nymanin toimittamassa teoksessa *Tulevaisuus*.²⁹ Artikkelin aluksi Knuuttila viittaa ruotsalaisen teologin Anders Jeffnerin tekemään erotteluun kahden uskonnonfilosofisessa keskustelussa esillä olevan näkemyksen välillä. Fideistisen näkemyksen mukaan uskonto on autonominen elämänmuoto, jonka rationaalinen hyväksyttävyyden on riippumatonta sen puolesta tai sitä vastaan esitetyistä tieteellisistä tai filosofisista perusteluista. Tätä edustavat Jeffnerin mukaan Karl Barth ja eräät wittgensteinilaiset filosofit. Tälle vastakkaisen Jeffnerin itsensä kannattaman integraatiomallin (tätä voisi kutsua myös evidentialismiksi) mukaan uskonto tulee mukauttaa ja yhdistää muihin todellisuutta koskeviin tieteellisiin, eettisiin ja metafysiisiin uskomuksiin. Integraatiomallin mukaan usko ei ole riippumatonta ei-uskonnollisesta ”todistekielipelistä”. Tällä Jeffner viittaa siihen, että uskonnolliseen elämäntutkimukseen kuuluu yleisen käsityksen mukaan ongelmallisina pidetyjä väitteitä, joiden totuutta voidaan pätevästi tarkastella uskonnon ulkopuolisten mittapuiden avulla. Ollakseen rationaalista uskonnollinen usko vaatii väitteiden tarkastelua ja perustelemista uskonnollisesta uskosta riippumattomien perusteiden nojalla.

Knuuttilan mukaan molemmat edellä kuvattut käsitykset ovat kuitenkin ongelmallisia. Hän viittaa tässä yhteydessä Tuomas Akvinolaiseen,

27 Knuuttila 2003b.

28 Knuuttila 2017.

29 Knuuttila 1986b.

jonka ajattelussa oli sekä evidentialistisia että fideistisiä piirteitä. Tuomas katsoi, että Jumalan olemassaololle voidaan esittää luonnolliseen järkeen perustuvia todisteita, mutta silti varsinainen uskonnollinen usko (*fides*) on Tuomaan mukaan teologinen hyve, jonka hyväksyminen nojautuu Jumalan armovaikutukseen. Uskonnollinen usko ei ole episteeminen asenne, eikä luonnollinen järki riitä synnyttämään sitä. Knuuttila kuitenkin pitää virheellisenä Tuomas Akvinolaisen – ja Vatikaanin ensimmäisen kirkolliskokouksen (1869–1870) – opetusta, jonka mukaan Jumalan olemassaolo voidaan varmuudella tietää ja todistaa luonnollisen järjen perusteella. Sen sijaan hän esittää omalla mallinaan ”presuppositioteorian”, jossa on nähtävillä wittgensteinilaiselle uskonnonfilosofialle ominainen käsitys uskonnon erityislaatuista piirteistä suhteessa tieteeseen ja metafysiikkaan. Uskonnolliset uskomukset eivät ole todellisuutta koskevia metafysisiä tai tieteellisiä teorioita. Uskonnollinen kieli ei ole metafysiikan eikä tieteen objektivoivaa kieltä, vaan sen tehtävä on antaa muoto ihmisen sisäiseen elämään kuuluville asioille – sen sijaan että sen tehtävä olisi kuvata ”ekstramentaalista todellisuutta”. Knuuttila katsoo, että uskonnollinen usko ei kuitenkaan ole täysin autonomista suhteessa metafysiikkaan, vaan edellyttää eräänlaisen minimalistisen realistisen oletuksen: ollakseen rationaalista uskonnollinen usko ja uskonnollisen kielen käyttö edellyttävät, ettei Jumalan olemassaoloa pidetä mahdottomana. Kyse ei ole metafysisen teorian hyväksymisestä. Knuuttila ei kuvaa esimerkiksi filosofisen teismän kielellä, mitä kyseinen realistinen Jumala tarkoittaa.

Jäähyväisluonnossaan ”Uskonnon alkuperä” (8.5.2014) hän palasi aiheeseen ja viittasi uskontojen käsitykseen Jumalasta ”yliluonnollisena oliona”.³⁰ Knuuttilan teorian mukaan uskonnollinen usko sopii yhteen tiedollisen agnostismin tai skeptismin kanssa. Uskonnollisen uskon, elämän ja toiminnan mielekkyyden kannalta riittää, että henkilö toivoo Jumalan olevan olemassa. Toivoon nojautuva uskonnollinen usko edellyttää vain, että Jumalan olemassaoloa pidetään mahdollisena. Jos ihminen on täysin varma

siitä, ettei Jumalaa ole, hänen on Knuuttilan mukaan järjetöntä toivoa Jumalan olemassaoloa, mutta muussa tapauksessa esteitä ei ole. Esityksessä voi nähdä yhteyksiä Immanuel Kantin ajatteluun. Teoksessaan *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* tämä sanoo, ettei usko vaadi objektiivista teoreettista tietoa Jumalan olemassaolosta, vaan uskolle riittää vain idea Jumalasta. Uskon subjektiivisesti riittävä tiedollinen minimivaatimus (Minimum der Erkenntniß) on Jumalan olemassaolon mahdollisuus.³¹

Knuuttilan presuppositioteoria ja näkemys uskonnollisesta asenteesta Jumalan olemassaoloon kohdistuvana toivona osoittavat, että hänen uskonnonfilosofiset ja filosofianhistorialliset käsityksensä kytkeytyvät kiinteästi toisiinsa: Jumalan olemassaolon mahdollisuus on tulkittava synkronisen modaliteettiteorian mukaisesti, jotta toivo olisi rationaalista. Knuuttilan näkemyksiä uskosta ja toivosta on kriittisesti eritellyt muun muassa Dan-Johan Eklund.³²

ROOLIT JA VERKOSTOT

Edellä mainittujen huippuyksikköjen ja muiden tutkimushankkeiden sekä toimitustehtävien puitteissa Knuuttila vaikutti ratkaisevasti filosofianhistoriallisen sekä systemaattisen teologian ja uskonnonfilosofian tutkimuksen kehitykseen Suomessa ja kansainvälisesti. Helsingin yliopiston systemaattisen teologian osasto onkin ollut kansainvälisesti tunnettu ja arvostettu nimenomaan korkeatasoisesta keskiajan filosofisen teologian tutkimuksestaan. Tämä on ollut pitkälti Knuuttilan, toki myös osaston muiden viranhaltijoiden ja tutkijoiden ansiota.

Knuuttila työskenteli aktiivisesti lukuisissa akateemisissa järjestöissä ja verkostoissa. Mitä ilmeisimmin hän koki tällaiset johtotehtävät itselleen läheisemmiksi kuin varsinaisen yliopistohallinnon, vaikka hän toimikin Helsingin

30 Jäähyväisluento löytyy liitteenä Knuuttilan haastattelun yhteydestä, ks. Rautio 2014.

31 Kant 1983 [1793–1794].

32 Eklund 2019.

yliopiston teologisen tiedekunnan dekaanina vuonna 1991. Hän oli lisäksi promoottori teologisen tiedekunnan promotiossa vuonna 2005 sekä Etelä-Pohjalaisen osakunnan pitkäaikainen inspehtori.

Knuuttila oli Suomalaisen Tiedeakatemian esimies vuosina 2004–2006 (ja Tiedeakatemian jäsen jo vuodesta 1988). Hänen nauttimastaan kansainvälisestä arvostuksesta kertoo muun muassa kutsu Academia Europaean jäseneksi vuonna 2005. Tässä yhteiseurooppalaisessa tiedeakatemiassa hän toimi filosofian, teologian ja uskonnontutkimuksen osaston puheenjohtajana vuosina 2009–2015. Filosofian alalla arvostetun Institut International de Philosophie -järjestön jäseneksi hänet kutsuttiin jo vuonna 1990, ja vuosina 2009–2011 hän toimi järjestön varapresidenttinä sekä osallistui vuosikymmenten varrella aktiivisesti monien sen komiteoiden työskentelyyn. Hän oli myös mukana järjestämässä sen vuosikonferensseja Helsingin yliopistossa vuosina 1995 ja 2019. Näistä ensin mainitusta hän toimitti yhdessä Ilkka Niiniluodon kanssa julkaisun *Methods of Philosophy and the History of Philosophy*,³³ ja jälkimmäisen konferenssin julkaisuun *Normativity* (2020) sisältyy hänen artikkelinsa deonttisen logiikan historiasta.³⁴

Knuuttila oli myös Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran puheenjohtaja vuosina 2001–2008 ja keskiajan filosofian tutkimukseen erikoistuneen seuran Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale hallituksen jäsen vuosina 1987–1997. Hän kuului lukuisien kansainvälisten ja kotimaisten tieteellisten aikakausjulkaisujen toimituskuntiin. Hän johti myös Aristoteleen teosten suomennoshanketta ja suomensi itse merkittäviä teossarjan osia, kuten *Nikomakhoksen etiikan*. Moni suomalainen lukija on ottanut ensi askeliaan Aristoteleen ja muiden klassikkojen äärellä perehtyen Knuuttilan asian- tunteviin selityksiin.

Simo Knuuttila palkittiin tieteellisistä ansiostaan monin merkittävien palkinnoin. Hän sai Suomen Kulttuurirahaston palkinnon vuonna 1998, Professoriliiton myöntämän ”vuoden professorin” tittelin vuonna 2002, ruotsalaisen Gad

Rausing -palkinnon vuonna 2008 sekä Suomen Tiedepalkinnon vuonna 2011.

Tieteellisissä ja tiedettä popularisoivissa kirjoituksissaan ja esitelmissään Knuuttila muisti aina mainita aatehistoriallisen tutkimuksen merkityksestä nykyajan ihmisille: kysymys oli yhteisestä sivistyspääomasta koko länsimaiselle kulttuurille sekä oman historian, ajattelutapojen ja moraalisten toimintamallien tuntemuksesta. Eräässä haastattelussa hän vastasi kysymykseen siitä, mitkä seikat vaikuttavat onnellisuuteen elämässä seuraavasti (vastaus ilmentää myös Knuuttilan omaa suhtautumista elämään):

Antiikin ajan ajattelijat olivat filosofeja, joten heidän näkemyksensä onnellisuudesta oli melko intellektuaalinen. Heidän mukaansa tiedollisesta kulttuurista kiinnostunut ihminen on onnellinen, kun saa lukea kirjoja, tehdä kokeita ja miettiä asioita; harrastaa tiedettä. Käytännön elämässä ei kuitenkaan voi kaiken aikaa olla tällaisissa sfääreissä ja silloin joudutaan miettimään, millä tavoin muukin elämä olisi onnellista.³⁵

Kaikista akateemisista ansioistaan ja saavuttamastaan menestyksestä huolimatta Knuuttila oli ihmisenä maanläheinen. Hän oli tunnettu huumorintajustaan, joka ulottui myös tumman sävyihin. Erään kerran keskustelu koski hautauspuheita ja Wittgensteinin ajatusta:

Kun ihmiset ovat kuolleet näemme heidän elämänsä sovittavassa valossa. Meistä näyttää siltä kuin sädekehä ympäröisi ihmisen elämää. Hänestä siinä ei kuitenkaan ollut mitään hohtoa, elämä oli epätäydellistä ja okaista. Hänelle ei ollut mitään sovitusta. Elämä oli alastonta ja kurjaa.³⁶

33 Knuuttila & Niiniluoto 1996.

34 Knuuttila 2020.

35 Hotakainen 2011, 14. Kirjoitus perustuu Simo Knuuttilan haastatteluun.

36 Wittgenstein 1979, 91 (huomautus n. vuodelta 1945). Kursivointi alkutekstissä.

Knuuttilaa huvitti ajatus: Entä jos kävisikin ilmi, ettei vainaja olekaan kuollut? Miten kävisi hautaispuheissa esitetyille ”lausunnoille”? Hän tuntui ymmärtävän yleisinhimillistä kokemusta, jota Wittgenstein tässä kuvaa. Tämän kokemuksen myötätuntoinen tunnistaminen itsessä ja muissa oli osa hänen hohtoaan.

Sami Pihlström on uskonnonfilosofian professori Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa ja Suomen Filosofisen Yhdistyksen puheenjohtaja.

- sami.pihlstrom@helsinki.fi

Virpi Mäkinen on teologisen etiikan ja sosiiaalietiikan vanhempi yliopistonlehtori Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa.

- virpi.makinen@helsinki.fi

Timo Koistinen on uskonnonfilosofian yliopistonlehtori Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa.

- timo.koistinen@helsinki.fi

KIRJALLISUUS

Kirjallisuuteen on listattu Simo Knuuttilan laajasta tuotannosta vain ne artikkelit ja teokset, joihin tekstissä on viitattu.

Alhanen, Kai & Tuukka Perhoniemi (2002). Keskustelu Simo Knuuttilan kanssa – Jumalasta, logiikasta ja rakkaudesta. *niin & näin* 2, 57–61. <https://netn.fi/fi/artikkeli/keskustelu-simo-knuuttilan-kanssa-jumalasta-logiikasta-ja-rakkaudesta/> (luettu 18.8.2022).

Eklund, Dan-Johan (2019). Mitä uskonnollinen usko edellyttää sen ulkopuolisilta asenteilta? Simo Knuuttilan presuppositioteoria. *Ajatus* 76:1, 101–123.

Hotakainen, Markus (2011). Filosofian psykologiaa Platonista Kantiin. *Tieteessä tapahtuu* 8, 39–41.

Kant, Immanuel (1983 [1793–1794]). *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*.

Immanuel Kant: Werke in zehn Bänden.

Toim. Wilhelm Weischedel Vol. 7. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Knuuttila, Simo (1976). *Time and Possibility in Scholasticism* (Diss. summary). Reports from the Institute of Philosophy, University of Helsinki 4.

Knuuttila, Simo, toim. (1981). *Reforging the Great Chain of Being*. Dordrecht: D. Reidel.

Knuuttila, Simo (1984). Uuden ajan filosofisten ihmiskäsitysten uutuuksista. *Ajatus* 41, 119–140.

Knuuttila, Simo (1986a). Bilberg, Wittgenstein ja fideistinen virhepäätelmä. *Teologia tieteen murroksissa*. Toim. Eeva Martikainen. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, 81–96.

Knuuttila, Simo (1986b). Usko, järki ja tulevaisuus. *Tulevaisuus: Juhlakirja Georg Henrik von Wrightin 70-vuotispäivän kunniaksi*. Toim. Ilkka Niiniluoto ja Heikki Nyman Helsinki: WSOY, 294–315.

Knuuttila, Simo (1988a). Luonnontieteet teologiassa. *Tiede & edistys* 13, 200–205.

Knuuttila, Simo (1988b). *Modern Modalities: Studies of the History of Modal Theories from Medieval Nominalism to Logical Positivism*. Synthese Historical Library 33. Dordrecht: D. Reidel.

Knuuttila, Simo (käännös ja selitykset) (1989). Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.

Knuuttila, Simo (1993). *Modalities in Medieval Philosophy*. London: Routledge.

Knuuttila, Simo (1996a). Duns Scotus and the Foundation of Logical Modalities. *John Duns Scotus: Metaphysics and Ethics*. Toim. L. Honnefelder, R. Wood & M. Dreyer. Leiden: Brill, 127–143.

Knuuttila, Simo (1996b). *Positio impossibilis* in der mittelalterlichen Trinitätstheologie. *Der Heilige Geist*. Toim. J. Heubach Veröffentlichungen der Luther-Akademie Ratzeburg 25. Erlangen: Martin-Luther-Verlag, 21–33.

Knuuttila, Simo (1996c). Revelation and Language. *Revelation and Experience*. Toim. Vincent Brümmer & Marcel Sarot. Utrechtse Theologische Reeks 33. Utrecht: University of Utrecht, 45–55.

- Knuuttila, Simo (1997a). Filosofia, tiede ja kristillinen usko. *Järki, usko, eettisyys*. Toim. Jukka Keskitalo & Jussi Kotkavirta. Jyväskylä: SoPhi, 13–18.
- Knuuttila, Simo (1997b). Keskusteluja tunteista Oxfordissa 1300-luvulla. *Tunteet*. Toim. Ilkka Niiniluoto & Juha Räikkä. Helsinki: Yliopistopaino, 13–24.
- Knuuttila, Simo (1997c). *Positio impossibilis* and Medieval Discussions of the Trinity. *Vestigia, Imagines, Verba: Semiotics and Logic in Medieval Theological Texts*. Toim. C. Marmo, Turnout: Brepols, 277–288.
- Knuuttila, Simo (1997d). The Historical Jesus in the Philosophy of Religion and Biblical Studies. *Philosophical Studies in Religion, Metaphysics and Ethic: Essays in Honour of Heikki Kirjavainen*. Toim. Timo Koistinen & Tommi Lehtonen. Helsinki: Luther-Agricola-Society, 129–139.
- Knuuttila, Simo (1998a). *Järjen ja tunteen kerrostumat*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 215. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.
- Knuuttila, Simo (1998b). Plenitude, Reason, and Value: Old and New in the Metaphysics of Nature. *Nature and Lifeworld: Theoretical and Practical Metaphysic*. Toim. C. Bengt-Pedersen & N. Thomassen. Odense: Odense University Press, 139–151.
- Knuuttila, Simo (2000). Philosophers Dealing with Religious Matters. *Perspectives in Contemporary Philosophy of Religion*. Toim. Timo Koistinen & Tommi Lehtonen. Helsinki: Luther-Agricola-Society, 211–219.
- Knuuttila, Simo (2001). Uskonnonfilosofia – delikaatteja kysymyksiä. *Tiede ja edistys* 26, 308–313.
- Knuuttila, Simo (2003a). Mielen filosofian probleemi: Sielullisen ja ruumiillisen vuorovaikutus. *Tieteessä tapahtuu* 21:6, 28–31.
- Knuuttila, Simo (2003b). Mitä uskonnonfilosofia on? *Uskonnonfilosofia*. Toim. Timo Helenius, Timo Koistinen & Sami Pihlström. Helsinki: WSOY, 14–38.
- Knuuttila, Simo (2004a). Biblical Authority and Philosophy. *Biblical Concepts and Our World*. Toim. D.Z. Phillips & Mario von der Ruhr. Hampshire: Palgrave Macmillan, 113–127.
- Knuuttila, Simo (2004b). *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy*. Oxford: Clarendon Press.
- Knuuttila, Simo (2008). Keskiajan filosofian tutkimuksesta. *Keskiajan filosofia*. Toim. Vesa Hirvonen & Risto Saarinen. Helsinki: Gaudeamus, 9–24.
- Knuuttila, Simo (2010). Uskonnonfilosofia. *Mitä on filosofia?* Toim. Henrik Rydenfelt & Heikki A. Kovalainen. Helsinki: Gaudeamus, 174–186.
- Knuuttila, Simo (2011). Emotions. *Encyclopedia of Medieval Philosophy*. Toim. Henrik Lagerlund. Dordrecht: Springer, 290–294.
- Knuuttila, Simo (2012). The Emotion of Shame in Medieval Philosophy. *Spazio Filosofico* 5, 243–249.
- Knuuttila, Simo (2014a). Emotion from Plato to the Renaissance. *Sourcebook for the History of the Philosophy of Mind: Philosophical Psychology from Plato to Kant*. Toim. Simo Knuuttila & Juha Sihvola. Dordrecht: Springer, 463–497.
- Knuuttila, Simo (2014b). The Connections Between Vital Acts in Suárez’s Psychology. *Suárez’s Metaphysics in Its Historical and Systematic Context*. Toim. L. Novák. Berlin: De Gruyter, 260–274.
- Knuuttila, Simo (2015). Suárez’s Psychology. *A Companion to Francisco Suárez*. Toim. Victor Salas & Robert Fastiggi. Brill’s Companion to the Christian Tradition 53. Leiden: Brill, 192–220. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004283930_009.
- Knuuttila, Simo (2016). On the History of the Tables in Taxonomy of Emotions. *L’Atelier du CHR* 16, 2013–226.
- Knuuttila, Simo (2017a). Klassiset tunneteoriat ja niiden muunnokset uuden ajan alun filosofiassa. *Ajatusten lähteillä: Aatteiden ja oppien historiaa*. Toim. M. Myllykangas & P. Pietikäinen. Helsinki: Gaudeamus, 118–150.
- Knuuttila, Simo (2017b). The Origin of Religion. *The Origins of Religion: Perspectives from Philosophy, Theology, and Religious Studies*. Toim. Hanne Appelqvist & Dan-Johan Eklund. Helsinki: Luther-Agricola-Society, 21–35.
- Knuuttila, Simo (2018). Realism in Coakley, Dalferth, and Early Christian Mysticism. *Das Letzte* -

- der Erste Gott denken: Festschrift für Ingolf U. Dalferth zum 70. Geburtstag.* Toim. Hans-Peter Grosshans, Michael Moxter & Philipp Stoellger. Tübingen: Mohr Siebeck, 193–205.
- Knuuttila, Simo (2020). The Origins of Deontic Logic. *Normativity: The 2019 Entretiens of Institut International de Philosophie.* Toim. Ilkka Niiniluoto & Sami Pihlström. Acta Philosophica Fennica 96. Helsinki: The Philosophical Society of Finland, 13–26.
- Knuuttila, Simo (2021). Medieval Theories of Modality. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (alunperin 1999). <https://plato.stanford.edu/entries/modality-medieval/> (luettu 16.8.2022).
- Knuuttila, Simo & Jaakko Hintikka, toim. (1986). *The Logic of Being.* Dordrecht: D. Reidel.
- Knuuttila, Simo & Virpi Mäkinen, toim. (2023). *Moral Psychology in History: From Ancient to Early Modern Period.* Dordrecht: Springer (tulossa).
- Knuuttila, Simo & Ilkka Niiniluoto, toim. (1996). *Methods of Philosophy and the History of Philosophy.* Acta Philosophica Fennica. Helsinki: The Philosophical Society of Finland.
- Knuuttila, Simo & Juha Sihvola, toim. (2014). *Sourcebook for the History of the Philosophy of Mind: Philosophical Psychology from Plato to Kant.* Dordrecht: Springer.
- Rautio, Pekka (2014). Keskustelua uskonnosta, filosofiasta ja tieteestä – haastateltavana professori Simo Knuuttila. *Teologia.fi*. <https://teologia.fi/2014/05/keskustelua-uskonnosta-filosofiasta-ja-tieteesta-haastateltavana-professori-simo-knuuttila-27-5-2014/> (luettu 2.9.2022).
- Sintonen, Kirsti (2003). Tunteet pelissä antiikista uuteen aikaan: Vuoden professori 2002 – akatemiaprofessori Simo Knuuttila. *Acatiimi* 3. https://arkisto/acatiimi.fi/2003/1_03/1_03c.htm/ (luettu 18.8.2022).
- Wittgenstein, Ludwig (1979). *Yleisiä huomautuksia.* Suomentanut Heikki Nyman. Helsinki: WSOY.